

ПСИХОКОРЕКЦІЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ У СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВАХ

PSYCHOCORRECTION OF VICTIM BEHAVIOR OF MINORS IN MODERN SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS

Метою статті є теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження особливостей віктимної поведінки неповнолітніх у сучасних соціально-психологічних умовах. У роботі розкрито зміст поняття «віктимна поведінка» та визначено її психологічну природу, схарактеризовано основні види віктимності (залежна, агресивна, некритична, імпульсивна) та їх вплив на соціальну адаптацію підлітків. Значну увагу приділено аналізу факторів, що сприяють формуванню віктимності: сімейному неблагополуччю, психологічній травматизації, низькому рівню саморегуляції, емоційній нестійкості та заниженій самооцінці. Особливий акцент зроблено на впливі цифрового середовища, де проявляються нові форми віктимної поведінки – кібербулінг, онлайн-маніпуляції, інформаційне насильство. У статті представлено результати емпіричного дослідження, проведеного серед 24 підлітків віком від 14 до 18 років, що виявило рівень та специфіку проявів віктимності, а також взаємозв'язок між віктимними рисами, тривожністю, ризикованістю й самооцінкою. Описано та проаналізовано ефективність психокорекційної програми, спрямованої на розвиток емоційної стійкості, асертивності, самоконтролю та навичок безпечної поведінки. Визначено, що комплексний підхід до профілактики віктимної поведінки, який поєднує когнітивно-поведінкові, психоосвітні та соціально-тренінгові методи, сприяє зниженню рівня віктимності й підвищенню соціальної адаптивності підлітків. Отримані результати можуть бути використані практичними психологами, педагогами та соціальними працівниками для вдосконалення програм психологічної профілактики та реабілітації неповнолітніх з проявами віктимної поведінки.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, неповнолітні, емоційна стійкість, кібербулінг, самооцінка, саморегуляція, тривожність, ризикована поведінка, психокорекція, профілактика.

можливість, ризикована поведінка, психокорекція, профілактика.

The purpose of the article is to provide a theoretical generalization and empirical study of the peculiarities of victim behavior among minors in modern socio-psychological conditions. The paper reveals the concept of "victim behavior" and defines its psychological nature, describing the main types of victimization (dependent, aggressive, uncritical, and impulsive) and their impact on adolescents' social adaptation. Particular attention is paid to the analysis of factors that contribute to the development of victim traits, such as family dysfunction, psychological trauma, low self-regulation, emotional instability, and low self-esteem. The study emphasizes the influence of the digital environment, where new forms of victim behavior appear – cyberbullying, online manipulation, and informational violence. The article presents the results of an empirical study conducted among 24 adolescents aged 14–18, which identified the level and specificity of victimization manifestations, as well as the relationship between victim traits, anxiety, risk-taking, and self-esteem. The effectiveness of a psychocorrectional program aimed at developing emotional stability, assertiveness, self-control, and safe-behavior skills is described and analyzed. It is determined that a comprehensive approach to the prevention of victim behavior – combining cognitive-behavioral, psychoeducational, and social-training methods – contributes to reducing the level of victimization and increasing the social adaptability of adolescents. The obtained results can be used by practical psychologists, educators, and social workers to improve psychological prevention and rehabilitation programs for minors displaying victim behavior.

Key words: victimization, victim behavior, minors, emotional stability, cyberbullying, self-esteem, self-regulation, anxiety, risky behavior, cyberbullying, psychocorrection, prevention.

УДК 159.922:343
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.79.1.15>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Ткаля О.В.

к.юрид.н., доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права і процесу Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0002-8638-5698

Чорна В.О.

к.соц.н., доцент,
доцент кафедри історії факультету політичних наук
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0002-6205-7163

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Проблема віктимної поведінки неповнолітніх набуває особливої актуальності в умовах соціально-економічної нестабільності, воєнного стану та зростання рівня агресії в суспільстві. Неповнолітні, через свою психофізіологічну незрілість, емоційну вразливість й обмежений життєвий досвід, становлять найбільш уразливу групу населення щодо злочинних посягань. Потрапляння підлітків у ситуацію насильства супроводжується глибокими психологічними травмами, що можуть призвести до деформації особистості, соціальної дезадаптації та формування деструктивних моделей поведінки.

Віктимна поведінка неповнолітніх проявляється в підвищеній схильності потрапляти в небезпечні або травматичні ситуації, що зумовлено як зовнішніми факторами (соціальне неблагопо-

луччя, сімейне насильство, булінг, негативний вплив дорослих), так і внутрішніми психологічними рисами (низька самооцінка, тривожність, залежність від думки оточення, невпевненість у собі). Сучасні підлітки часто стикаються з агресією не лише в реальному середовищі, а й у цифровому просторі, де поширюються явища кібербулінгу, онлайн-маніпуляцій та інформаційного тиску. Це значно ускладнює процес їх соціального становлення і підвищує ризик повторної віктимізації.

Наукові дослідження доводять, що віктимність неповнолітніх формується під впливом комплексу соціально-психологічних факторів: типу сімейного виховання, рівня емоційної підтримки, стилю спілкування з однолітками та педагогами, а також ступеня соціальної адаптації. У підлітковому віці особливої ваги набуває криза ідентичності, коли

прагнення до самостійності та самоствердження поєднується з невминням прогнозувати наслідки власних дій. Саме тому навіть нейтральна або імпульсивна поведінка може бути чинником підвищеного ризику потрапляння в ситуації насильства чи експлуатації [9, с. 176].

Емпіричні дослідження свідчать, що найвищий рівень віктимності спостерігається серед підлітків віком від 14 до 17 років. Це період активного формування особистості, коли соціальні ролі, емоційна нестійкість та недостатня саморегуляція поєднуються з бажанням ризикувати та прагненням до визнання в групі.

Так, у сучасних умовах проблема віктимної поведінки неповнолітніх набуває міждисциплінарного характеру – вона охоплює соціальні, психологічні та правові аспекти, вимагаючи комплексного підходу до її дослідження і корекції. Важливо не лише виявляти психологічні особливості віктимності, а й розробляти практичні заходи профілактики, спрямовані на розвиток у підлітків навичок самозахисту, емоційної стійкості, критичного мислення та конструктивного спілкування.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення особливостей віктимної поведінки неповнолітніх у сучасних соціально-психологічних умовах, визначення основних чинників її формування та розкриття напрямів ефективної психологічної профілактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми та на які спирається автор. Проблема віктимної поведінки неповнолітніх посідає важливе місце в сучасній психології, кримінології та соціальній педагогіці, оскільки стосується питань безпеки, соціальної адаптації та психоемоційного розвитку підлітків. Вивчення цього феномену розпочалося в межах віктимології – науки, що досліджує жертву як активний елемент соціальної взаємодії, а також причини та умови, які сприяють її потраплянню в ситуації злочину чи насильства.

Основи віктимологічного підходу закладено в працях зарубіжних учених Ганса фон Гентіа, Бенджаміна Мендельсона, А. Фейєрбаха та Ф. Джаса, які одними з перших почали аналізувати роль жертви в механізмі злочину, її психологічні особливості та поведінкові моделі. Подальший розвиток ці ідеї отримали в працях таких дослідників, як Д. В. Рівман, В. Я. Рибальська, Л. В. Ільїна, Н. О. Чечель, які розглядали віктимність як сукупність індивідуальних, соціальних та ситуаційних характеристик, що визначають рівень уразливості людини до злочинних посягань.

В українській науковій традиції питання віктимної поведінки неповнолітніх досліджували В. П. Коновалов, В. І. Терпелюк, О. Б. Бовть, М. А. Одинцова, Л. І. Казміренко, які визначають її як складне соціально-психологічне явище, що виникає на перетині внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку особистості [3, с. 132]. Психологічні аспекти формування віктимності в неповнолітніх

розглядали також М. А. Одинцова, Г. С. Піщенко, В. Я. Рибальська. Вони підкреслюють, що підвищений рівень віктимності притаманний підліткам із низькою самооцінкою, високим рівнем тривожності та труднощами в міжособистісному спілкуванні [12, с. 109].

Дослідження віктимної поведінки неповнолітніх має не лише теоретичне, а й прикладне значення. В. І. Терпелюк у своїх працях визначив низку показників, які свідчать про рівень віктимності підлітка, серед яких – самооцінка, емоційна стійкість, типи психологічного захисту в спілкуванні, рівень адаптації та фрустрації [14, с. 81]. Саме ці параметри стають основою для психодіагностики та подальшої корекційної роботи.

У вітчизняній психології активно розробляють питання профілактики та корекції віктимної поведінки дітей і підлітків, зокрема в працях С. В. Болтівця, Л. М. Карамушки, О. О. Бондарчук, Н. І. Пов'якель, І. М. Приходько. У роботах С. В. Болтівця наголошується на важливості розбудови системи психопрофілактики повторної віктимізації, що базується на принципах довіри, підтримки й відновлення позитивного Я-образу дитини [4]. Л. М. Карамушка та О. О. Бондарчук розглядають розвиток емоційної стійкості та соціально-комунікативних умінь як ключові чинники запобігання деструктивній поведінці підлітків [8]. Н. І. Пов'якель та І. М. Приходько акцентують на необхідності впровадження програм психокорекційної роботи, спрямованих на формування адекватної самооцінки, подолання тривожності та відновлення довіри до соціального середовища [13].

Отже, узагальнюючи наукові підходи, можна зазначити, що дослідження віктимної поведінки неповнолітніх базується на міждисциплінарному поєднанні психологічного, соціального, педагогічного та правового підходів. Учені сходяться на думці, що віктимність має комплексний характер і формується під впливом соціально-економічних умов, мікросоціального середовища, психоемоційних особливостей дитини та її життєвого досвіду. Подальший розвиток цього напрямку передбачає пошук ефективних психокорекційних методик, спрямованих на зниження рівня віктимності, формування навичок безпечної поведінки й підвищення психологічної стійкості неповнолітніх у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасних умовах воєнних дій, соціально-економічної нестабільності та зростання рівня інформаційної агресії проблема віктимної поведінки неповнолітніх набуває особливої актуальності. Неповнолітні є однією з найбільш уразливих категорій населення, оскільки саме в цьому віці формується особистісна ідентичність, соціальні орієнтири, ціннісні настанови та моделі поведінки. Недостатня сформованість критичного мислення, емоційна нестійкість і прагнення до соціального схвалення зумовлюють підвищений ризик потрапляння в ситуації насильства, експлуатації або психологічного тиску.

Віктимологічний підхід розглядає особистість не лише як об'єкт злочину, а і як активного учасника соціальної взаємодії, поведінка якого може впливати на виникнення або запобігання небезпечним ситуаціям. Як зазначає С. О. Гарькавець, віктимність – це властивість особистості, що відображає її схильність ставати жертвою негативних подій через певні психологічні, поведінкові або соціальні риси [5, с. 80]. Вона не є вродженою рисою, а формується в процесі соціалізації під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Психологічна віктимність неповнолітніх виявляється в схильності до поведінкових моделей, що підвищують ризик потрапляння в ситуації насильства або приниження. До таких ознак належать: надмірна довірливість, тривожність, низький рівень самоповаги, страх самостійного ухвалення рішень, залежність від авторитетів, труднощі в розмежуванні особистих меж. У роботах С. О. Гура зазначається, що підлітки з підвищеною віктимністю часто мають досвід психологічного чи фізичного насильства в сім'ї або з боку однолітків, що формує в них деструктивне сприйняття власної цінності та переконання в неможливості контролювати події власного життя [7, с. 35].

Згідно з результатами численних психологічних досліджень, віктимна поведінка часто супроводжується зниженням рівня саморегуляції, підвищеною емоційною реактивністю, конфліктністю, а також амбівалентністю в соціальних контактах. Підліток може одночасно прагнути до схвалення й уникати спілкування, демонструвати агресивність і страх, що ускладнює його адаптацію в соціальному середовищі.

Формування віктимності неповнолітніх є результатом взаємодії індивідуально-психологічних, сімейних, соціальних та культурно-комунікативних чинників. На індивідуальному рівні ключову роль відіграють темперамент, рівень тривожності, самооцінка, особистісна відповідальність і схильність до ризику. Сімейні фактори містять порушення в системі виховання – гіперопіку, авторитаризм, байдужість батьків або досвід домашнього насильства. У соціальному контексті значення мають булінг, маргіналізація, дискримінація, а також нестача соціальної підтримки в школі чи громаді [11, с. 143].

Сучасні науковці зазначають, що найбільш вираженими предикторами віктимності є низька самооцінка, відчуття безпорадності, нестача емоційного контакту в сім'ї та відсутність ефективних стратегій подолання стресу. В умовах сучасних викликів ці фактори підсилюються впливом інформаційного середовища – соціальних мереж, кіберпростору, де підлітки нерідко стикаються з агресією, кібербулінгом і маніпуляціями [10].

Процес соціалізації відіграє центральну роль у становленні поведінкових стратегій неповнолітнього. Невпевненість, емоційна залежність, потреба в прийнятті групою нерідко призводять до конформізму або участі в ризикованих фор-

мах поведінки. Психологи підкреслюють, що саме в підлітковому віці формується сприйняття особистих меж, моральних норм і способів реагування на конфлікт. У разі їх деформації дитина стає вразливою до маніпуляцій і тиску з боку інших. Важливе те, що віктимність не завжди проявляється як пасивність або безпорадність. Деякі підлітки демонструють активну, навіть провокативну поведінку, яка несвідомо сприяє ризиковим ситуаціям (наприклад, схильність до суперництва, ризику, демонстративності). Цей феномен С. О. Гарькавець визначає як активну віктимність, яка поєднує внутрішні психологічні комплекси з прагненням до зовнішнього визнання [5, с. 82].

Особливу роль у сучасному суспільстві відіграє цифровий простір. Підлітки активно взаємодіють у соціальних мережах, де відсутність безпосереднього контролю дорослих створює умови для маніпуляцій, психологічного насильства та кібербулінгу. Як зазначають Т. В. Воропаєва та Н. В. Авер'янова, цифрова віктимність характеризується стиранням меж між реальними та віртуальними формами агресії, а кіберсередовище стає одним із провідних чинників формування травматичного досвіду в підлітків. Дослідження доводять, що постійна присутність у мережі сприяє формуванню залежності від зовнішнього схвалення, спотворенню уявлень про власну ідентичність і соціальний статус. Це особливо небезпечно для підлітків, які вже мають підвищену віктимну вразливість [15].

Аналіз теоретичних джерел та емпіричних спостережень дає змогу виокремити кілька стратегічних напрямів профілактики віктимної поведінки неповнолітніх:

1. Психологічна освіта – системне формування в дітей знань про власні права, безпечну поведінку, методи захисту від насильства.
2. Розвиток емоційного інтелекту – навчання розпізнавати власні емоції та емоції інших, конструктивно реагувати на стрес.
3. Соціально-педагогічна підтримка – створення в освітніх закладах системи довіри, наставництва, груп самопідтримки.
4. Психокорекційна робота – індивідуальні та групові програми, спрямовані на розвиток саморегуляції, асертивності, формування адекватної самооцінки.

Як підкреслює Б. М. Головкін, ефективна профілактика можлива лише за умови взаємодії трьох рівнів впливу: індивідуального (психологічного), сімейного та соціально-інституційного [6, с. 9].

Отже, теоретичний аналіз свідчить, що віктимна поведінка неповнолітніх є багатофакторним феноменом, який охоплює психологічні, соціальні, культурні та інформаційні виміри. Розуміння її природи дає змогу не лише ідентифікувати групи ризику, а й створювати ефективні профілактичні програми, спрямовані на зміцнення психологічної стійкості, розвиток емоційного інтелекту та формування безпечної поведінки підлітків у сучасних умовах.

Для підтвердження теоретичних положень проведено емпіричне дослідження віктимної поведінки неповнолітніх. Метою емпіричного етапу стало визначення рівня сформованості віктимних рис, аналіз їх психологічних детермінант та оцінка ефективності психокорекційної програми, спрямованої на зниження проявів віктимності.

Психологічне дослідження віктимної поведінки неповнолітніх проводилося на базі відділу психологічної підтримки ГУНП в Миколаївській області. До вибірки увійшли 24 підлітки віком 14–18 років – хлопці й дівчата, які мали ознаки віктимності. Усі учасники брали участь добровільно, з дотриманням принципів конфіденційності та інформованої згоди. Обстеження проводилося з урахуванням вікових, психологічних і соціальних особливостей неповнолітніх, що дало змогу визначити рівень і форми віктимності, виокремити основні чинники ризику та створити підґрунтя для розроблення психокорекційної програми профілактики віктимної поведінки.

Емпіричне дослідження проводили в декілька послідовних етапів. Перший етап передбачав теоретичне уточнення проблеми, аналіз науково-психологічної літератури з теми, формулювання гіпотези та завдань. Другий етап полягав у збиранні емпіричних даних за допомогою комплексу психодіагностичних методик – опитувальників, тестів, анкет, а також спостереження за поведінкою підлітків у груповій взаємодії. Третій етап містив кількісний та якісний аналіз отриманих результатів, а також порівняння їх із висунутими гіпотезами. Четвертий етап присвячений розробці та впровадженню психокорекційної програми, спрямованої на формування в підлітків асертивності, емоційної стійкості та здатності до самозахисту.

Для діагностики рівня віктимності використано опитувальник «Схильність до віктимної поведінки» (О. О. Андроннікова), який дає змогу визначити як загальний рівень віктимності, так і її окремі форми: агресивну, імпульсивну, залежну, некритичну [1]. Для виявлення проявів соціальної дезадаптації та агресивних тенденцій застосовано опитувальник «Ситуація булінгу в школі» (В. Р. Петросянц), який дає змогу визначити ролі учасників у конфліктних ситуаціях – «жертви», «спостерігача» або «кривдника» [2]. Крім того, використано методiku «Самооцінка схильності до екстремально-ризикованої поведінки» (М. Цукерман) для оцінки ризикованості та імпульсивності підлітків, що є супутніми факторами віктимної поведінки [16].

Результати аналізу засвідчили, що серед опитаних 45 % підлітків мали середній рівень віктимності, 30 % – високий, і лише 25 % – низький. Найпоширенішими формами стали залежна (28 %) й агресивна (26 %) віктимна поведінка. У більшості учасників з високими показниками спостерігалися також труднощі саморегуляції, емоційна нестійкість, занижена самооцінка та схильність до конфліктів у колективі.

Опитування за методикою «Ситуація булінгу» показало, що приблизно третина опитаних пере-

одично виступають у ролі жертви психологічного тиску або кібербулінгу, тоді як 15 % одночасно виявляють агресивні тенденції стосовно інших. Це свідчить про наявність перехресної ролі в структурі взаємин: підліток може бути і постраждалим, й ініціатором агресії залежно від ситуації.

Методика М. Цукермана засвідчила, що підлітки з високими показниками віктимності мають значно вищий рівень ризикової поведінки, прагнуть до гострих вражень, демонструють імпульсивність і низьку передбачуваність власних дій. Такі особливості створюють сприятливий ґрунт для потрапляння в небезпечні ситуації, що підтверджує взаємозв'язок між віктимністю та поведінковою нестабільністю.

Кількісний аналіз показав, що в дівчат частіше виявляються прояви залежної та некритичної віктимності, тоді як у хлопців переважають агресивні й ризиковані форми поведінки. Статеві відмінності пояснюються різними моделями соціалізації, очікуваннями суспільства та стилем виховання. Якісний аналіз індивідуальних профілів учасників засвідчив, що високий рівень віктимності корелює з низьким рівнем самооцінки ($r = 0,62$), зростанням тривожності ($r = 0,58$) і слабкою здатністю до контролю емоцій ($r = 0,54$). Ці дані узгоджуються з теоретичними положеннями про те, що віктимна поведінка формується на основі емоційно-вольової незрілості та недостатнього розвитку рефлексії.

На основі виявлених закономірностей розроблено психокорекційну програму зниження рівня віктимності неповнолітніх. Її метою стало формування навичок самозахисту, асертивності, позитивної самооцінки та конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях. Програма налічувала 10 занять, що містили: тренінги розвитку емоційного інтелекту («Розпізнай свої емоції»); вправи з формування довіри до себе та групи («Коло підтримки»); рольові ігри на теми особистих меж та безпечної поведінки («Я маю право сказати «ні»»); когнітивно-поведінкові техніки для подолання страхів і негативних переконань.

Повторна діагностика після завершення програми показала суттєве зниження середнього рівня віктимності (з 62 % до 41 %) й агресивності (з 37 % до 22 %). Показники емоційної стабільності, самоконтролю та асертивності зросли в середньому на 18–22 %. Підлітки почали більш усвідомлено оцінювати ризиковані ситуації, уникати провокативної поведінки, частіше звертатися по допомогу в складних обставинах.

Отримані результати підтверджують ефективність розробленої психокорекційної програми. Вона сприяє зниженню рівня віктимності, агресивності та імпульсивності, а також підвищенню емоційної врівноваженості та соціальної компетентності. Так, реалізація таких програм у навчальних закладах може стати важливим інструментом профілактики насильства, булінгу та соціальної дезадаптації серед підлітків.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, проведене емпіричне дослідження дало змогу підтвердити теоретичні положення про багатофакторну природу віктимної поведінки неповнолітніх та виявити взаємозв'язок між її проявами, рівнем емоційної стійкості, самооцінкою і здатністю до саморегуляції. Учасники з високими показниками віктимності характеризувалися підвищеною тривожністю, залежністю від думки оточення, імпульсивністю та низькою здатністю контролювати власні емоційні реакції. Результати дослідження засвідчили, що дівчата частіше демонструють залежну та некритичну віктимність, тоді як хлопці – агресивну й ризиковану поведінку, що свідчить про наявність гендерних відмінностей у структурі віктимних проявів.

Запроваджена психокорекційна програма, спрямована на розвиток асертивності, емоційного інтелекту та формування навичок безпечної поведінки, показала позитивні результати: зменшився рівень агресивності, тривожності та залежності від зовнішніх оцінок, а також підвищилася впевненість, самоконтроль і соціальна адаптованість підлітків. Це свідчить про ефективність комплексного підходу до профілактики віктимної поведінки, який поєднує психоосвітні, когнітивно-поведінкові та емоційно-регуляторні методи роботи.

Перспективи подальших розвідок убачаються в розширенні вибірки досліджуваних, проведенні порівняльного аналізу проявів віктимності серед різних вікових груп, вивченні впливу цифрового середовища та соціальних мереж на формування нових форм віктимної поведінки, а також у вдосконаленні психокорекційних програм із залученням батьків і педагогів до профілактичної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєєва Ю.А., Артемчук О.Г., Шишова О.М. Психодіагностика дітей та підлітків (Для психодіагностичної практики студентів) : навчально-методичний посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 108 с.
2. Антонова А.В. Психодіагностика ризику булінгу в школі. *Психологічні науки*. 2019. № 2. С. 3–35.
3. Бовть О.Б. Про дослідження віктимної поведінки молоді у морально-правовому вимірі. *Вісник Нац. ун-ту оборони України : зб. наук. праць*. 2012. Вип. 1 (26). С. 131–138.
4. Болтівець С.В. Психологічна допомога дітям, які пережили травматичні події: методичні орієнтири

для практичних психологів. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. 56 с.

5. Гарькавець С.О. Проблема віктимності особистості та її психологічні класифікації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 2. С. 79–90.

6. Головкін Б.М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. Вип. 20. С. 6–13. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf

7. Гура С.О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей. *Збірник наукових праць «Проблеми екстремальної та кризової психології»*. 2017. Вип. 21. С. 34–44.

8. Карамушка Л.М., Бондарчук О.О. Розвиток емоційної стійкості та саморегуляції особистості в умовах соціальної нестабільності. Психологічні перспективи. 2019. Вип. 34. С. 112–121.

9. Красносельська Л.С. Віктимність неповнолітніх: сутність, значення, профілактика. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні*. Харків : Право, 2016. С. 175–177.

10. Кришталь А.О. Психологія віктимної поведінки: курс лекцій. Черкаси : ЧІПБ, 2024. 160 с.

11. Міцик Т.О. Особливості віктимної поведінки неповнолітніх із неблагополучних сімей. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 142–146.

12. Піщенко Г. Віктимологічні аспекти негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю. *Право України*. 2006. № 5. С. 107–110.

13. Пов'якель Н.І., Приходько І.М. Психокорекційні технології роботи з дітьми, які зазнали насильства. Психологічні науки: реальність і перспективи. 2021. Вип. 17. С. 43–52.

14. Терпелюк В. Сутність соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл. *Педагогічний часопис Волині*. 2015. № 1. С. 80–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pchv_2015_1_17

15. Voropaeva T.V., Averyanova N.V. Cyber-Victimological Problems in the Context of Information Security of Ukraine. Preprints of the 3rd International Conference on Cybersecurity, Safety and Security (ICSSSS 2021). EasyChair Preprint No. KBjr. 2021. URL: <https://easychair.org/publications/preprint/KBjr/open>

16. Zuckerman M. *Psychobiology of Personality*. New York : Cambridge University Press, 2005. 322 p.

Стаття надійшла у редакцію: 04.11.2025

Стаття прийнята: 17.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025